

SOSYAL BİLİMLERE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ: FRANKFURT OKULU ve POZİTİVİZM ELEŞTİRİSİ

Sevim ATILA DEMİR*

ÖZET

Sosyal bilimler insan doğasına ve topluma geniş bir perspektiften yaklaşarak insan ve doğaya ait çözümlenmelerini yaparken, kültürel, ekonomik, siyasi, fiziksel ve sosyal olmak üzere bütünsel bir yaklaşım sunar. Sadece bütünsel bakış açısıyla sınırlı kalmaz aynı zamanda zaman içerisinde varolabilecek değişimlere karşı kendini yeniler. Pozitivist teori belirli olay ve olguları açıklamak için duyu veri kullanılarak tümevarımsal yöntemle yasalara ulaşılır ve bu yasalar sosyal dünyayı açıklamada kullanılır. Frankfurt düşünürleri genel olarak insana ve doğaya ait bilgileri bu denli "şey"leştirme çabasına şiddetle karşı çıkar. Ve pozitivism eleştirisi Frankfurt Okulunun en önemli başlıklarından birini oluşturur. Bu aynı zamanda bilimin ruhunun hiçleştirilmesinin eleştirisidir.

Anahtar Kelimeler: Pozitivism, Frankfurt Okulu, Eleştirel Teori

CRITICAL APPROACH TO SOCIAL SCIENCE: FRANKFURT SCHOOL AND POSITIVISM CRITICISM

ABSTRACT

While social sciences are doing wide perspective analyse about human nature and social, it offers holistic cultural, economic, political, physical and social approach. Not only it is not to bound with holistic approach, but also it is to refresh oneself in case of change in the length of time. Positivist theory uses sensation data to explain event and action. Then positivist theory comes at to laws with induction methods. These laws are used to explain social world. Frankfurt philosophers, as a rule, roundly protest against reification these informations about human and nature. and criticism of positivism is one of the most important title for Frankfurt School. It is at the same time criticism of the spirit of science to shrink to a nullity.

Key Words: Positivism, Frankfurt School, Critical Theory

* Arş. Gör. Sakarya Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü. satila@sakarya.edu.tr

1- SOSYAL BİLİMLER VE POZİTİVİZM

Bugün sosyal bilimler dediğimiz şey, kuşaktan kuşağa aktarılan bilgeliğin mirasçısıdır. Sosyal bilim modern dünyaya ait bir tanımlamadır. Kökleri onaltıncı yüzyıldan beri olgunluğa erişmekte olan ve modern dünyaya ait, amprik olarak doğrulanabilen sistemli bilgi üretme çabasına dayanır. Aynı zamanda köklerinde bilgi sevgisi yer alır.¹ Bu görüş aynı zamanda bize sosyal bilimlerin yapısına ait bazı ipuçları verir. Sosyal bilimler insan bilimleridir ve insan bilimleri sorduğu sorular, kullandığı yöntemler ve içeriği deneniyle tarih içerisinde değişime uğramaktadır. Bu değişim dışarıdan gelen müdahalelerden de etkilenmektedir. Bu nedenle insan bilimleri, nesnelleştirici değil, yansıtıcı olmalıdır. Yani, kendi uygulamalarının mantıklı açıklamasını da içermelidir². Aynı zamanda değişen toplumsal gerçekliklere göre kendisini sürekli yapılandırmalıdır. Bu süreç sosyal bilimlerin toplumsal yapı içerisinde daima dinamizmini korumasına yardımcı olur. Çünkü toplum her zaman ve her oluşumda tekrar tekrar kendini inşa etmektedir.

Pozitivizmin kökenlerine baktığımızda aydınlanma düşüncesini görürüz. Comte'a göre Aydınlanma sonrası oluşan kaosa düzen verecek olan pozitif felsefedir. Pozitif düşünce, başta teolojik ve metafizik düşünce olmak üzere, farklı düşüncelere karşı çıkmıştır. Comte özellikle pozitif/bilimsel bilginin önemine vurgu yapar. Buna göre bilim dışı düşünceler safsata olarak değerlendirilir. Bir bilginin bilimsel nitelik taşıyabilmesi için gözleme ve somut verilere dayandırılması gerektiği ısrarla vurgulanır³. Bilgi felsefe ve bilim olarak ayrılır ve felsefenin görevi dil çözümlenmelerinden ibarettir çünkü dış dünyaya ait kesin ve amprik verileri yoktur. Çünkü herhangi bir verinin anlamlı olabilmesi için, pozitivistlere göre doğrulanabilir olması gerekmektedir.

¹ Gulbenkian Komisyonu(2005), Sosyal Bilimleri Açın, Metis Yayınları, İstanbul, s:12.

² Ferda Keskin(2001), "İnsan Bilimlerinin Bir Telosu Var mı?201D, Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek-Sempozyum Bildirileri, Metis Yayınları, İstanbul, s: 242.

³ Sezgin Kızılcılık(2000), Frankfurt Okulu, Anı yayıncılık, Ankara, s: 102-103.

Pozitivist felsefe 18. yy başlarında Hume ve Berkeley'in çalışmalarıyla dikkat çekmiştir. Bu dönemde doğadaki nedensel zorunluluk reddedilmekte, nedensellik ve açıklamanın yerine düzenlilik savunulmakta ve gözlemlenemeyen hiçbir veri kabul edilmemektedir⁴. Comte'un metafiziğe yönelttiği saldırılar, Hume'un felsefesi gibi keskin olmuştur. Metafizik felsefenin olgulara ve varoluş konularına ilişkin bir akıl yürütme içermediği ve safсата ve yanılgılarla dolu olduğu iddia edilmiştir⁵. Comte'a göre bilimsel teoriler gözlenmiş olguların ilişkisinden meydana gelir. Pozitif bilginin özünde ise onun uygulanabilirliği yatmaktadır. Bu sebeple bilim sosyal ve fizik koşullarımız üzerinde kontrol aracıdır. Comte bilimsel metodu tümevarım olarak belirtse de bu noktaya nasıl ulaştığını açıklamaz⁶. Comte bilimin evrimini ayrıntılı bir şekilde sistematize etmiştir. Ona göre evrimin her aşaması ve alt aşaması zorunlu olarak önceki aşamadan çıkmaktadır. İnsanın düşüncesinin de teolojik, metafizik ve pozitif aşamalardan geçtiğini ileri sürmektedir. Evrimin son aşamasında düşünce, özleri terk ederek deney ve gözlemlerle farklı olguları birbirine bağlayan yasaların arayışına girer. Comte gerçek kurtuluşun, insanın doğa yasaları karşısında boyun eğişinde olduğunu belirtmiştir⁷. İnsan düşüncesi zorunlu olarak geçtiği aşamaların neticesinde nihayet gerçek kurtuluşa varabilecektir. Bu aynı zamanda doğa yasalarının ve pozitivist yöntemlerin kendini tekrar güçlendirmesi ve biricikliği anlamına gelir.

Pozitif felsefe, felsefeyi bilimsel bilginin oluşum halindeki felsefesine indirgemektedir. Pozitivizmi yeniden değerlendirerek devam ettiren mantıkçı pozitivistler felsefenin birçok geleneksel ontolojik ve epistemolojik ikilemlerini metafiziğe ait şeyler olarak dışlamışlardır. Onlara göre emin olunabilecek tek bilgi duyu verileri olarak ortaya çıkan

⁴ Russel Keat/John Urry(1994), Bilim Olarak Sosyal Teori, çev: Nilgün Çelebi, İmge Kitabevi, Ankara, s: 11.

⁵ Alan Swingewood(1991), Sosyolojik düşüncenin Kısa Tarihi, çev: Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, s:49.

⁶ Russel Keat/John Urry(1994), age, s: 87-88.

⁷ Alan Swingewood(1991), age, s: 63.

bilgidir. Maddi nesnelere hakkındaki bilgimiz, ikincil ve türetilmiştir⁸. Bu noktada pozitivist düşünceye göre, herhangi bir maddi açıklaması ve desteği olmayan bir düşünce doğru olarak kabul edilemez. Pozitivist teori gözlem üzerine kurulmuştur ve bu anlamda karşılıklı ilişki söz konusudur. Bununla birlikte Comte'çu pozitivist teori öngörü üzerine inşa edilmiştir. Öngörü bilimsel aktivitenin temelinde bilimsel özel bir anlam taşır. Pozitivist teori, teolojik ve metafizik bilgiye somut verilere dayanmadığı için şiddetle karşı çıkarak tek bir bilim ilkesini savunur.

Türkiye'de Avrupa kaynaklı pozitivist düşüncenin etkileri Tanzimattan itibaren görülmeye başlanmaktadır. Bilimsel bilgide "şey"leşme Comte gibi Ahmet Rıza tarafından da savunulmuştur. Pozitivizmle İslam dininin uyuşabileceğini savunmakta ve pozitivistlerin mutlak ilerleme için dini müdafaa etmediklerini belirtmekteydi⁹. Türkiye'de modernleşme süreci ve bu süreçte etkili olan bazı ideolojiler, metafizik ve teolojik bilginin geri planda kalmasında etkili olmuşlardır. Özellikle Osmanlı batılılaşmasında Comte'un oluşturduğu pozitivist teori Türk aydınları üzerinde etkili olmuştur. Türk aydınıyla pozitivism arasındaki geçmişi olmayan bu bağ bazı buhranlara ve değer yitimine de neden olmuştur¹⁰. Türkiye'de modernleşme projesinin yürütücüleri olan pozitivist seçkinlerde, bu süreçte sanayi toplumuna uygun bir sosyal yapının oluşturulmasına yönelik sosyoloji anlayışı bulunmaktaydı¹¹. Bu anlayış kimi zaman sosyal bilginin sınırlarının çizilmesine ve bilimin belli kalıplara dökülmesine hizmet etmiştir. Toplumsal gerçekliklerin tam anlamıyla dikkate alınmayarak yapılan bu süreç toplumsal yapı içerisinde kopmalara ve toplumsal alanda bunalım yaşanmasına yol açmıştır.

8 Anthony GIDDENS (2002), "Pozitivizm ve Eleştiricileri", Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Tom Bottomore-Robert Nisbet, Haz: Mete Tunçay-Aydın Uğur, Ayraç Yayınları, Ankara, s: 256.

9 Ayşe Durakbaşı(2001), "Türkiye'de Sosyolojinin Kuruluşu ve Comte-Durkheim Geleneği", Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek-Sempozyum Bildirileri, Metis Yayınları, İstanbul, s: 99

10 Mustafa Kemal Şan (2006), "Kalkınmanın Farklı Bir Yolu Olarak Sosyal Sermaye ve Türkiye'de Sosyal Sermaye Yitimi", Avrupa Günlüğü, sayı:9, İstanbul, s: 208.

11 Ayşe Durakbaşı, age, s: 105.

2- FRANKFURT OKULU VE POZİTİVİZMİN ELEŞTİRİSİ

Frankfurt Okulu ismini, Almanya'da 1923'te kurulmuş olan Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nden almaktadır. En önemli üyeleri, Horkheimer, Adorno, Marcuse ve Fromm'dur. Bu isimlerin hepsi varlıklı orta sınıf Yahudi ailelerine mensuptur. Okul, Marx'ın düşüncelerini tekrar gözden geçirmeyi ve yorumlamayı amaçlamıştır. Onlarda Marx gibi mülkiyet ilişkisine dayalı çıkar çatışmasının önemini vurgulamıştır. İnsanların fikirlerinin içinde yaşadıkları toplumun ürünü olduğunu savunurlar. Ekonomik örgütlenmenin önemini savunduklarından dolayı kendilerini Materyalist olarak kabul ederler. Ancak kültür ve düşünceye de ilerleme içerisinde büyük pay ayırırlar. Kültür ve ideolojisi sadece ekonominin sonucu olarak görmezler¹². Genel anlamda kapitalizmin ve sovyet sosyalizminin eleştirisi üzerinde durmuşlardır. Özellikle marksizmin zaman içerisinde bir dogmaya dönüşmesinden dolayı bu anlayışı yıkarak eleştirel bir bakış açısı ortaya koymayı amaçlamışlardır. Bu şekilde aynı zamanda postmodern düşüncelere de kaynak oluşturmuşlardır.

Okulun çalışmalarında esas olarak Hegelci Marksizmi ve Freud'un psikanalizini sentezleyen girişimler gözlenmiştir. Marx'ın bıraktığı boşlukları doldurmak amacıyla Weber ve Freud'dan geniş ölçüde faydalanılmıştır. Eleştirel terimiyle Marksist etiketten korunma ve pozitivist yada geleneksel düşüncenin karşısında bir işlevin olduğu amaçlanmaktaydı. Frankfurt Okulu üyelerine göre araçsal rasyonelliğin yükselişi hiçbir şekilde özgürlüğü arttırmamış aksine köle-efendi ilişkisini desteklemiştir. Okulun kuruluş döneminde Marksist kurama şüpheyile yaklaşmış ve ilerleyen dönemlerde bu şüphe artmıştır. Bunda Sovyetler Birliğindeki Stalin yönetiminin büyük etkisi olmuştur. Özellikle Marcuse aracılığıyla Yeni Solun ortaya çıkışını derinden etkilenmiştir¹³. Frankfurt Okulu bir sosyal teori olarak 1. Dünya Savaşı

¹² A.Ruth Vallace-Alison Wolf(2004), Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Çev: Leyla Elburuz, M.Rami Ayas, Punto Yayıncılık, İzmir, s: 119-122.

¹³H.Emre Bağçe(2006), Frankfurt Okulu, Editör: Emre Bağçe, Doğu Batı Yayınları, Ankara, s: 10-12.

sonrası oluşan koşulları açıklama girişimidir. Özellikle Rus devrimiyle birlikte kapitalist toplumların yanında sosyalist toplumların da oluşumu Frankfurt Okulunun oluşum sürecinde son derece önemlidir¹⁴.

Frankfurt Okulu üyeleri eleştirel teori ve bilimsel teori arasında kesin bir ayrım yapar. Bu noktada bu iki teorinin üç hususta birbirinden farklı olduğunu iddia eder. İlk olarak amaç ve hedeflerde farklılık bulunmaktadır. Bilimsel teorilerin amacı dünyanın başarılı bir şekilde manipüle edilmesidir. Burada araçsal bir kullanım bulunmaktadır. Eleştirel teoriler ise özgürleşmeyi ve aydınlanmayı amaçlamaktadır. İkinci olarak, bilimsel teoriler nesnelleştiricidirler. Bu bazı durumlarda teoriler ve teorilerin göndermede bulunduğu nesnelere arasında ayrım yapıldığı anlamına gelir. Eleştirel teoriler ise dönüşlüdürler ve her zaman gönderme yaptıkları nesnel alanın aynı zamanda bir parçası olmuşlardır. Bu noktada eleştirel teoriler aynı zamanda kendileri hakkında olan teorilerdir. Üçüncü olarak ise, teorilerin kabul edilmesi için kullanılan yöntemler hususundadır. Bilimsel teoriler gözlem ve deney yoluyla doğrulama getirirken, eleştirel teoriler daha karmaşık değerlendirme süreci gerektirir bu süreci başarılı olarak atlatırsa doğru olarak kabul edilirler¹⁵.

Bu amaçlar doğrultusunda okul, sosyal bilimleri pozitivist tahakkümünden kurtarmayı hedefler. Frankfurt Okulu temel olarak üç konu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlardan birincisi bizim de çalışma konumuz olan pozitivist eleştiridir. İkincisi bilim ve teknolojinin ideolojik etkisine yönelik eleştiriler ve son olarak da kültür endüstrisine yönelik eleştirilerdir¹⁶. Frankfurt Okulu teorisyenlerinin pozitivist eleştirilerinin en temel sebeplerinden birisi, pozitivistin sadece varolanı ele alması ve onu kutsallaştırmasıdır. Bu durum toplum içerisinde dönüşümü engeller, durağanlığa yol açar ve bunun devamını

¹⁴Sezgin Kızılcılık(2004), Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırmak, Anı Yayıncılık, Ankara, s: 101.

¹⁵Raymond Geuss(2002), Eleştirel Teori Habermas ve Frankfurt Okulu, çev: Ferda Keskin, Ayrıntı, İstanbul, s:85

¹⁶Tom Bottomore(1997), Frankfurt Okulu, çev: Ahmet Çiğdem, Vadi Yayınları, Ankara, s: 61.

sağlar. Bu durağanlık siyasal yapıda da kendini gösterir. Bu noktada pozitivism toplumsal yaşamın doğru bir şekilde anlaşılmasında başarılı olamamıştır.

Jay'a göre eleştirel teorinin kökeninde kapalı felsefi sistemlere karşı duyulan güvensizlik yatmaktadır¹⁷. Bu nedenle ileri sürülen teoriler eleştirel bakış açısının süzgecinden geçer. Bu şekilde aynı zamanda bireysel özgürlüğe kapı aralanır. Kullandığı yöntemlerle de bilimsel teorilerden ayrılır. Pozitivistlerin aksine eleştirel teoristler metafizik ile anlamlı bir bağ kurmuşlardır. Bu şüphelerin ortadan kaldırılması yolundaki bir çabadır. Eleştirel teori bilimsel teorilerden temel bilgisel yapı ve belgeleme biçimi bakımından da ayrılmaktadır. Bilimsel teoriler empirik olarak deney ve gözlemi esas alırken, eleştirel teoriler hitap ettikleri faileri özgür biçimde kabul ediliyorsa kabullenirler. Bu noktada bilimsel teoriler nesnelleştiricidir ve dünyayı dönüştürmeyi amaçlarken, eleştirel teoriler ise dönüşümlüdür ve aydınlanma ve özgürleşimi amaçlar¹⁸. Eleştirel teori metafizikle olumlu bir ilişki kurarken, pozitivismin metafiziği anlamsız bilgiler yığını olarak görmesini eleştirir. Horkheimer tarihsel materyalizmin, her ne kadar eleştirel olsa da materyalizmin çürüyüşünü sahiplendiğini gösterir. Bu noktada pozitivismle tarihsel materyalizmin uzlaştırılmaz konumda olduğunu ortaya koyar¹⁹. Horkheimer'e göre eleştirel kuram toplumun kendi için eleştirisidir. Çünkü o kendini yeniden üreten mekanizmaların ve kapitalist toplumun temel çelişkilerini saptamak için oluşturulmuştur. Eleştirel Kuramın tek kaygısı, sömürsüz bir topluma yol açan gelişmeyi yükseltmektir²⁰. Bu gelişmeyi yükseltebilmek için, dünyayı nesnelleştirici yaklaşımları reddederek, özgür iradenin önemine vurgu yaparak metafiziği dışlandığı alana dahil eder.

Frankfurt düşünürleri pozitivismin etkileri üzerinde oldukça durmuşlardır. 1940 yılında Horkheimer "Aydınlanmanın Diyalektiği"

¹⁷Martin Jay(2005), Diyalektik İmgelem, çev: Ünsal Oskay, Belge Yayınları, İstanbul, s: 69.

¹⁸Raymond Geuss(2002), age, s:121.

¹⁹Phil Slater(1998), Frankfurt Okulu, çev: Ahmet Özden, Kabalcı Yayınları, İstanbul, s: 108.

²⁰Göran Therborn(2006), "Frankfurt Okulu", Frankfurt Okulu, Editör: Emre Bağçe, Doğu Batı Yayınları, Ankara, s: 20.

nde yeni ideolojileri incelemiş ve pozitivistliği tartışmıştır. Marcuse gibi Horkheimer ve Adorno da dünya görüşlerinde pozitivistliği reddetmişlerdir. Çünkü pozitivist öneriler dünyayı sadece algılanabilir bir fenomen olarak açıklamaktadırlar. Eleştirel teori hem günlük hayat içerisinde hem de sosyal teoriler içerisinde etkisini irdelemiştir²¹. Adorno'ya göre hemen hemen herkes felsefi düşüncenin gerilemesiyle birlikte toplumun bir şey kaybetmediğini aksine onun yerinin daha güçlü bir bilgi aracı olan bilimsel bilgiyle doldurulduğunu düşünmektedir. Felsefenin çözmeye çalıştığı problemlerin anlamsız olduğunu savunan bu görüş, bugün pozitivist olarak nitelendirilen okulların başlıca özelliği olmaktadır. Bu görüş aynı zamanda toplumsal bunalımın kaynağını oluşturmaktadır. Pozitivistlere göre ise bunalımın asıl kaynağı, bilimsel yöntemle güvenemeyen, sezgi ve vahiy gibi yöntemlere umut bağlayan yüreksiz entelektüellerin sinirsel zayıflamasının bir sonucudur²².

Frankfurt Okulunun pozitivistlik eleştirisinde diğer eleştircilere de temel teşkil etmişlerdir. Eleştirel teorisinin oluşturucularından olan Horkheimer, özellikle mantıkçı pozitivistliğe karşı tepkisini ortaya koymuştur. Özellikle "Metafizik Son Saldırı" adlı denemesinde mantıkçı pozitivistliğin tüm bilimleri somutlaştırma ve tek teorileştirme anlayışına karşı çıkmıştır. Bu şekilde felsefeyi bilimin teorisi durumuna getirerek, pozitivistliğin, bilimin ruhunu çökertmeye çalıştığını iddia eder. Sosyal bilimlerde modern pozitivist etkilerden birisi de mantıksal empirizmdir. Mantıksal empirizm 1920'lerde bir grup düşünür tarafından dünya çapında etkiye sahip olmuştur. Bu düşünce mantıksal analizler ve metodlar aracılığıyla doğru bilgiye sadece deneyimlerden ve kesin metodlardan ulaşılabileceğini iddia eder. Bu görüş eleştirel teorisyenlerin tepkisini çeker²³. Geleneksel teorilerin temel bileşeni pozitivistliktir ve amacı kapitalist etkinliklerin başat formlarını yeniden üretmektir. Bu anlamda kapitalizmin üstyapısal kalesidir. Eleştirel teorisyenlere göre pozitivistliğin temellerinde tüm bilimlerin kategorize edilmesi yatar ve bu

²¹Ben Agger(1991), *Critical Theory, Poststructuralism, Postmodernism: Their Sociological Relevance*, Annual Review of Sociology, vol.17, New York, s: 109.

²²Max Horkheimer(2005), *Akıl Tutulması*, çev: Orhan Koçak, Metis Yayınları, İstanbul, s: 94.

²³Raymond a. Morrow-David D. Brown(1994), *Critical Theory and Methodology*, Sage Publication, London, s:69.

durum, bilim adamına üretebilmesi için gerekli özgür şartları sağlamaz. Ancak özgür bir ortamda bilim adamı bilgi üretebilir. Eleştirel teoristler bunu savunurken asıl amaçları daha iyi topluma ulaşabilmektir. Bu noktada felsefi bilginin pozitivistlerin aksine bilimsel nitelikte olması gerektiğini reddetmektedirler.

Horkheimer, özü ihmal ederek olguların fetişleştirilmesine ve var olan toplumsal düzenin şeyleştirilmesine şiddetle karşı çıkmaktadır. Faşizm karşıtlarının sahte arkadaşları olarak gördüğü mantıkçı pozitivistlere sert yorumlar yapmıştır. Mantıkçı pozitivistler olguların anlamı üzerinde durmak yerine, gözlemi temele koyarak bilimin işleyişini betimleyerek dogmatizmi reddettiğini söylese de aslında bu davranış dogmatizmin ta kendisini oluşturmaktadır²⁴.

Frankfurt teorisyenlerinin pozitivistlere karşı getirdiği bir diğer eleştiri ise, pozitivistlerin "özgürlük", "adalet", "hoşgörü" gibi düşüncelere yakın olduklarını iddia etmelerine karşı, özellikle bu düşüncelerin aydınlanma ve pozitivistlerin gelişimiyle birlikte işlevini kaybettiği yönündedir. Pozitivistlerin bu düşüncelere yakın olduğunu söylemesi Marcuse'a göre tarihsel bir yanılgıdır. Pozitivistler doğruluk adına her türlü amacı bırakacakları yerde aksine, egemen güç aygıtlarına hizmet etmektedirler. Bu nedenle Frankfurt Okulu sosyolojinin Aydınlanma düşüncesiyle olan bağlarından uzaklaştırılmasını doğru bulmaz. Sosyolojinin, sosyal gerçeklikleri maddi objeler gibi incelemesi arka plandaki felsefi düşünceleri gözardı etmesi büyük bir yanılgıdır. Bu yöntem sosyal bilimlerin fen bilimlerinin her zaman arkasında kalmasına yol açar. Her bilginin belli bir konseptte oturtulmaya çalışılması, bilimin değerden arınmasına yol açar²⁵.

Jay'a göre her ne çeşit olursa olsun bütün pozitivist anlayışlar eninde sonunda düşünceden vazgeçilmesine dayanmaktadır.

²⁴ Sezgin Kızılcılık(2000),, age, s: 117-118.

²⁵Zoltan Tar(1977), The Frankfurt School-The Critical Theories of Max Horkheimer and Theodor W. Adorno, A Wiley-Interscience Publication, New York, s:10.

“ Olguların fetişleştirilmesine karşı duyduğu hoşnutsuzluğa ek olarak, Horkheimer, Mantıkçı Pozitivistlerin özü ihmal etmeyen bir alternatifi dışlayarak, formel mantığı esas almalarına da karşı çıkıyordu. Mantığı matematiğin bir benzeri gibi görmek, Horkheimer’e göre mantığı tarihsel olan dünyada hiçbir reel anlamı bulunmayan bir eşsöz yığınının indirgemek oluyordu. Bütün gerçek bilginin bilimsel, matematiksel kavramsallaştırmasının koşullarına uygun olmaya çalışması gerektiğini savunmak, pozitivistlerin karşı çıktıkları ve reddettikleri metafizikten hiç de geri kalmayan bir başka metafiziğe teslim olmak demektir. Ve Horkheimer’e göre, her şeyden de kötüsü, pozitivistlerin kendilerini olgular ile değerleri birbirinden ayrı tutmayı başarmış gibi göstermekte oluşlarıydı”²⁶. Özet niteliği taşıyan bu paragraf bize Frankfurt Okulunun pozitivistlere karşı geliştirdikleri eleştirilerin de nedenini tam anlamıyla açıklamaktadır. Bu bakış açısıyla değerlendirdiğimizde Frankfurt Okulunun kullandığı anlamda Pozitivist şunlara inanandır;

Doğa bilimlerinin empirist betimlemesi uygundur. Tüm bilgiler temelde doğa bilimleriyle aynı yapısal özelliklere sahiptir. Tüm bilgiler nesneleştirici özelliktedir. Bu amaçla Frankfurt okulunun esas amacı pozitivistlerin eleştirisi ve geçerli bir bilgi kategorisi olarak dönüşlülüğün tekrar geri getirilmesidir²⁷. Bu anlamda pozitivist, varolan her bilgiyi şeyleştirme iddiasındadır. Bu ise ancak sınırlı bir bakış açısı verir. Eleştirel teorisyenlere göre bilginin sınırlarını çizmek aynı zamanda eleştirel bakış açısından uzaklaşmak anlamına gelmektedir.

Marcuse “erken pozitivism” ile egemen sınıf ideolojisi arasındaki organik bağı tespit ederek eleştirel teorinin pozitivism eleştirisi yöneliminde önemli bir saptama yapar. Adorno’da Horkheimer’in çizgisini devam ettirerek pozitivismın gerçeklikle kendi arasına mesafe koyduğunu ifade eder²⁸. Bu noktada pozitivism daha çok bilinmeyene öngöründe bulunmasıyla ve eleştiriye uzak oluşuyla dikkatleri üzerine toplar.

²⁶ M. Jay(2005), age, s: 98.

²⁷ Guess(2002), age, s: 10-11.

²⁸ S. Kızılcılık(2000), age, s: 125-126.

Horkheimer'a göre bilimi ilerlemenin başlatıcısı olarak gören pozitivist felsefe, teknolojiyi yücelten diğer görüşler kadar yanılğı içerisindedir. "...Pozitivizm felsefi teknokrasidir. Pozitivizm için toplumsal meclislere üyeliğın koşulu matematiğe koşulsuz bir inanç duymaktır. Matematiğe övgüler yazan Platon, yöneticileri idari uzmanlar olarak, soyutun mühendisleri olarak düşünüyordu. Aynı şekilde pozitivistlerde mühendisleri somutun filozofları olarak görmektedirler, çünkü felsefe, izin verildiğı kadanyla, bilimin bir türevidir ve mühendislerde bilimin uygulayıcılarıdır. Aralarındaki bütün farklara karşın Platon'da pozitivistler de insanlığı kurtarmak için onu bilimsel düşüncenin kural ve yöntemlerine bağımlı kılmak gerektiğini düşünmektedir. Yalnız pozitivistler, pratiğı felsefeye uyarlamak yerine, felsefeyi bilime, yani pratiğın gereklerine uyarlamaktadırlar"²⁹.

Habermas Bilgi ve İnsalsal İlgiler adlı çalışmasında pozitivist eleştirirken o dönem çalışmalarını anti-pozitivizm çalışmaları oluşturur. Özellikle sosyal bilim paradigmasını "sistem" kavramının işlemsel kullanımı ile sınırlanmasına karşı, yani pozitivistlere karşı eleştirel bir tavır alır. Pozitivizmle yakın ilişkide olan bilimcilik anlayışına karşı çıkar. Habermas'a göre aslında pozitivism metafizikle çarpışmaz, onların anlamsızlığını vurgulayarak pozitivism kendini kavranabilir kılar.

Horkheimer pozitivism eleştirisini beş noktada özetler;

- 1- Pozitivizm insana mekanik bir belirlenimcilik taslağı çerçevesinde yaşlaşır.
- 2- Pozitivizmin doğru ilkesi burjuva düşüncesiyle de yakından ilişkilidir.
- 3- Pozitivizmin algılama yoluyla doğrulama ilkesi yetersiz bir ilkedir.
- 4- Pozitivizm dünyayı şeylerin yüzeysel görünümü ve onların özleri arasında ayırım yapmaz.
- 5- Pozitivizm olguları değerden kopararak, bilgiyi insan istemlerinden ayırmaktadır.

²⁹ M. Horkheimer(2005), age, s: 95.

Pozitivistlerin bilgiyi elde etme noktasında doğa bilimlerini aşırı yüceltmeleri, metafiziği boş ve anlamsız bulmaları, sosyal dünyayı verilere indirgeyen ve her şeyi ölçen tutumları eleştirel teorisyenlerce zayıf noktalar olarak değerlendirilmiştir. Olguları değerden ayırmak bilginin sonunu getirir ve bu nedenle gerici bir anlayıştır³⁰.

SONUÇ

Frankfurt düşünürleri klasik marksist anlayışın çok ötesinde bir bakış açısı getirmektedirler. Postmodern düşüncesin gelişim sürecinin başlamadığı dönemde, postmodern düşüncenin tohumlarını atan eleştirel düşünürler, modern toplum düşüncesinin ardındaki bilimsel bilgiyi tıkayan etkenleri eleştiriye açmışlardır. Bu eleştirilerin en önemli başlıklarından birisini de Pozitivizmin eleştirisi oluşturmaktadır. Bu aynı zamanda modernitenin eleştirini de oluşturmaktadır. Bu şekilde eleştirel bakış açısıyla marksizmin dışında kalan konulara da değinmişleridir. Özellikle mantıkçı pozitivistlerin katı tutumu nedeniyle pozitivizme ilk eleştiri Horkheimer'den gelmiştir. Horkheimer bu eleştiriye yapmasındaki amacı, pozitivistlerin mantıkla matematiği eşitleyerek mantığı tamamen ayrı tutmuş gibi göstermelerine karşı duyduğu tepkidir.

Pozitivistler, olgularla uğraşırlar ve bu sebeple tek bir bilimsel metodun uygulanabilirliğini kabul ederler. Dünyaya olgular ve şeyler dünyası olarak bakmaları, aslında bir yabancılaşmanın ürünüdür. Bütün çalışmalarında tek bir yöntemin geçerli ve yeterli olduğunu iddia etmeleri, sosyal yaşamın maddileşmesi ve insani eylemlerin doğal güçler tarafından kontrol altına alınması anlamına gelir. Bu tartışma bugün hala geçerliliğini korumaktadır. Bir zamanlar batının üstünlüğü olarak görülen pozitivizm bugün en ciddi problemlerinden biridir. Pozitivizm değerlerin dışlanması anlamına gelmektedir ki bu bir anlamda dünyanın büyüsunün ve anlamının kaybolması demektir. Pozitivist sosyoloji aynı zamanda sosyolojiyi metalaştırmakta bu yolla doğal gerçeklikleri de

³⁰ S. Kızılcılık(2000), age, s: 145-163.

kontrol altına almayı hedeflemektedir. Horkheimer'e göre doğru bilginin matematiksel bilgiye uygun olmasını savunmak ve bunun dışındaki bilgileri metafizik diyerek reddetmek aslında salt metafiziğe teslim olmaktır.

Sonuç olarak Frankfurt Teorisyenlerinin pozitivistliğe yönelik eleştirilerinde;

Bilgiyi, olgu ve değer şeklinde kesin çizgilerle ayırarak bilgiyi insan duygularından arındırmaları, bilginin sadece dışsal görünümüyle elde edilebileceğini savunarak bilgiyi şeyleştirme ve, çok yönlü bir varlık olan insanı, matematiksel bir çerçevede inceleyerek hem elde edilen bilgiyi hem de bilgiyi elde edecek olan bilim insanının özgürlüğünü elinden almaya çalışmaları en önemli eleştiri nedenlerinin başında gelmektedir. Daha sonra bu eleştirileri Habermas'da devam ettirmiştir ve pozitif bilginin insanlara yön verme görevinin sonlandığını belirtmiştir. Frankfurt Okulunun getirdiği gerek kültür endüstrisi, gerek pozitivistliğin eleştirisi ve gerekse diğer eleştirilere baktığımızda genel olarak insanın özgürlüğünü kısıtlayan ve tektipleştiren tüm baskılara karşı bir tavır olduğu görülmektedir.

Frankfurt Okulu sosyal bilimlere çok farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Özellikle kapalı kapıları aralamış ve eleştiriye açmıştır. Bu sebeple yeni düşünce akımlarına da öncülük etmiştir. İnsana ve doğaya ait dogmaların hakimiyetleri sarsılmıştır. Bu özellikle sosyal bilimler için çok önemlidir. Çünkü sosyal bilimlerde her zaman kesin ve net sonuçlara ulaşılmazdır. Bilgi tek bir kaynaktan değil, çoğu zaman farklı kaynaklar kullanılarak elde edilir. Tek bir kaynak, tek bir yöntem bilim insanını kısıtlamak ve aslında bilim insanını istenilen sonuçları almaya zorlamak demektir. Bu yaklaşım, herkese dünyayı aynı renkte gösterecek gözlükleri kullanmayı dayatmak gibidir. Sosyal bilimlere pasivize etme anlamına gelen bu anlayış, bilimsel bilginin gelişimini engeller.

KAYNAKLAR

- AGGER, B. *"Critical Theory, Poststructuralism, Postmodernism: Their Sociological Relevance, Annual Review of Sociology, vol.17, New York, 1991.*
- BAĞCE, H.E. *"Frankfurt Okulu"*, Editör: Emre Bağce, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006.
- BOTTOMORE, T. *"Frankfurt Okulu"*, çev: Ahmet Çiğdem, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.
- DURAKBAŞA, A. *"Türkiye'de Sosyolojinin Kuruluşu ve Comte-Durkheim Geleneği"*, Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek-Sempozyum Bildirileri, Metis Yayınları, İstanbul, 2001.
- GEUSS, R. *"Eleştirel Teori Habermas ve Frankfurt Okulu"*, çev: Ferda Keskin, Ayrıntı, İstanbul, 2002.
- GIDDENS, A. *"Pozitivizm ve Eleştiricileri"*, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Tom Bottomore-Robert Nisbet, Haz: Mete Tunçay-Aydın Uğur, Ayraç Yayınları, Ankara, 2002.
- GULBENKİAN KOMİSYONU. *"Sosyal Bilimleri Açın"*, Metis Yayınları, İstanbul, 2005.
- HORKHEİMER, M. *"Akıl Tutulması"*, çev: Orhan Koçak, Metis Yayınları, İstanbul, 2005.
- JAY, M. *"Diyalektik İmgelem"*, çev: Ünsal Oskay, Belge Yayınları, İstanbul, 2005.
- KATSIAFİCAS, N.G.- KIRKPATRİCK R. G. *"Introduction to Critical Sociology"*, Irvington Publishers, New York, 1987.
- KEAT, Russel/URRY John. *"Bilim Olarak Sosyal Teori"*, çev: Nilgün Çelebi, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
- KESKİN, F. *"İnsan Bilimlerinin Bir Telosu Var mı? Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek-Sempozyum Bildirileri, Metis Yayınları, İstanbul, 2001.*
- KIZILÇELİK, S. *"Frankfurt Okulu"*, Anı yayıncılık, Ankara, 2000.
- KIZILÇELİK, Sezgin(2004), *Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırmak*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- MORROW A. R.-BROWN D. D. *"Critical Theory and Methodology"*, Sage Publication, London, 1994.

- [16]. SLATER, P. *“Frankfurt Okulu”*, çev: Ahmet Özden, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1998.
- SWINGWOOD, A. *“Sosyolojik düşüncenin Kısa Tarihi”*, çev: Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1991.
- ŞAN, M. K. *“Kalkınmanın Farklı Bir Yolu Olarak Sosyal Sermaye ve Türkiye’de Sosyal Sermaye Yitimi”*, Avrupa Günlüğü, sayı:9, İstanbul, 2006.
- TAR, Z. *“The Frankfurt School-The Critical Theories of Max Horkheimer and Theodor W. Adorno”*, A Wiley-Interscience Publication, New York, 1977.
- THERBORN, G. *“Frankfurt Okulu”*, Frankfurt Okulu, Editör: Emre Bağce, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006.
- VALLACE, A.R.-WOLF, A. *“Çağdaş Sosyoloji Kuramları”*, Çev: Leyla Elburuz, M.Rami Ayas, Punto Yayıncılık, İzmir, 2004.